

Список использованной литературы:

1. Нуреев, Р. М. (2012). Проблемы развития человеческого капитала. *Journal of institutional studies (Журнал институциональных исследований)*, 4(1), 4-8.
2. Давлятова, Г. М. (2016). Методические подходы к определению эффективности использования научно-технических новшеств в производстве. *Журнал научных и прикладных исследований*, (5-2), 21-25.
3. Усманова, З. М. (2021). К вопросам совершенствования подходов и механизмов управления персоналом на предприятиях лёгкой промышленности. In *Современная наука. XXI век: научный, культурный, ИТ контекст* (pp. 268-271).
4. Jalilov, I. (2019). To the problems of innovation into the educational process. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(3), 344-347.
5. Jalilov, I. I. U. (2022). К актуальным проблемам становления педагогического мастерства преподавателя. *Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali*, 2(9), 81-89.

ИНСОН КАПИТАЛИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАРИ

**Г.П.Эркаева - и.ф.д., доц.,
Қарши Давлат Университети**

Жаҳон иқтисодиёти ривожланиш тенденциясининг кўрсатишича, тараққиётнинг муҳим омилларидан бири сифатида билим, маҳорат, малака, таълимни давом эттиришга бўлган қобилият ва эҳтиёж алоҳида аҳамият касб этмоқда. Халқаро рейтинг агентликларининг маълумотига кўра, 2035 йилгача бўлган даврда замонавий глобал меҳнат бозори автоматлаштириш ва мақбуллаштиришдан иборат бўлиб, ишчи кучининг бўшаб қолишига олиб келади. 2025 йилга келиб роботлаштиришни кучайиши билан боғлиқ иш жойларининг қисқариши 10-30 фоизни ташкил этади. Бу эса, ўз навбатида, инсон капиталини ривожлантириш иқтисодий тараққиётнинг асосий омили сифатида юзага чиқиши шарт эканлигини кўрсатмоқда. Иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда миллий бойлиқдаги инсон капитали улуши 80 фоизгачани ташкил этади. Шу жиҳатдан, жаҳоннинг тараққий этган мамлакатларида инсон капиталини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Инсон капиталининг шаклланиши ва ривожланиши доимий, узлуксиз, узоқ муддатли жараёндир. Инсон капиталини шакллантириш ва ривожлантириш мамлакатнинг узоқ муддатли иқтисодий ўсиши учун муҳим аҳамиятга эга бўлиб, янги инновацион технологиялар билан бир хил ёки ундан ҳам кўпроқ фойда келтиради.

Инсон капиталининг шаклланиши ва ривожланиши билан боғлиқ бўлган ижтимоий-демографик, институционал, интеграция, ижтимоий-руҳий, экологик, иқтисодий, ишлаб чиқариш, демографик, ижтимоий-иқтисодий омиллар мавжуд. Шу сабабли, инсон капитали миллий, минтақавий, тармоқ даражасида, шунингдек, корхона ва шахс даражасида таҳлил қилиниши зарур. Бунда инсон капиталини шакллантириш ва ривожлантириш бўйича дунё тажрибасини ўрганиш асосида таҳлил этиш бугунги диққатга сазовор. Дунёнинг барча мамлакатларида инсон капиталини шакллантиришда энг асосий эътибор таълим тизимига қаратилади. Инсон капиталининг аҳамияти турли хил ёндашувлар асосида баҳоланади. Иқтисодий нуқтайи назардан эса бу таълим олган кишиларнинг даромади даражасига кўра аниқланади. Тадқиқотлар натижаси шуни кўрсатадики, ҳар бир қўшимча таълим йили инсон даромадини ўртача 10 фоизга оширади. Бунда таълим сифати муҳим аҳамиятга эга.

Таълим сифатига эътибор бўйича Осиё мамлакатларидан Хитой таълими эътиборлидир. Хитойда катта ёшдаги аҳолининг бор-йўғи 15–17 фоизи саводсиз ҳисобланади. Агар бу кўрсаткични бошқа Осиё мамлакатлари билан таққосласак Ҳиндистонда – 47%; Бангладешда – 61%; Покистонда – 59%; Эронда – 27%; Туркияда – 17%; Индонезияда – 15% ни ташкил қилади [1].

Хитой базавий таълим билан қамраб олиш бўйича етакчи ўринларда турсада, олий таълим қамрови бўйича унчалик юқори кўрсаткичларга эга эмас. Бу ҳолатни икки сабаб билан изоҳлаш мумкин, биринчидан, ЯИМда таълим харажатларининг улушини юқори эмаслиги ва иккинчидан, касбий-техник ўқув юртларини барқарор ривожланганлиги. Умумий таълимни давом эттириш ва катталарнинг касбий малакасини оширишнинг турли шакллари кенг тарқалган. Агар олий таълимда 3 млндан ортиқ талаба ўқиса, касбий-техник, педагогик ва тиббиёт билим юртлари 12 млндан ортиқ кишини қамраб олган. Бундан ташқари, давлат корхоналарида иш ўринларини йўқотган кишилар учун касбий қайта тайёрлаш тизими мавжуд. Таълим сифатини ошириш мақсадида Хитой ўз университетлари ва технопаркларида хорижлик мутахассислар ва ўқитувчиларни фаол жалб қилади. ХХИ асрнинг бошига келиб мамлакатда 120 дан ошiq тараққиёт ва янги технологияларни ўзлаштириш ҳудудлари (технопарклар) мавжуд бўлган. Бундан ташқари, Хитой таълим тизимида саралашга қаттиқ эътибор берилади, яъни ўқишнинг юқори босқичларига фақат қобилиятли талабаларгина етиб бора олади. Танловнинг жуда катталиги сабабли олий таълимга ўқишга кириш учун баъзан 200-300 лаб номзодни енгиб ўтиши лозим бўлади ва бунга эришган мактаб битирувчи жуда катта муваффақиятни қўлга киритган бўлади. Хитойда шартнома асосида ўқиш унчалик ривожланмаган, таълимни молиялаштириш асосан давлат маблағлари ҳисобидан амалга оширилсада, иқтидорли талабалар учун кенг турдаги имтиёзлар тизими амал қилади.

1-чизма.Хитой Халқ Республикасининг таълим тизими.

Манба: <https://www.portalchina.ru/articles/education-system.html>

Фикримизча, Хитойнинг таълим тизимидаги саралаш усуллари, олий мактабларда давлат томонидан илмий ва инновацион фаолиятни қўллаб қувватлаш ҳамда асосий эътиборни ижтимоий-гуманитар мутахассисликларга кўра табиий-техник йўналишлар мутахассисларини тайёрлашга қаратиш каби таълимиётнинг мамлакатимиз таълим тизимида қўллаш инсон капиталини ривожлантиришда ижобий самара беради.

Таълим сифатини ошириш орқали инсон капиталини ривожлантиришда Европа мамлакатларидан Финляндия таълими ҳам эътиборга молиқдир. 1990-йилларнинг бошида Финляндияда инновацион сиёсат даври эълон қилинди. Бу ёндашув Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти томонидан қабул қилинган “билимлар жамияти” тамойилига асосланган ҳола миллий инновацион тизимни яратишни кўзда тутган [2]. Инновация ва рақобатбардошлик борасида дунёда сўнгги 20 йилда етакчи

ўринларда бораётган Финляндия тажрибаси айнан таълим соҳаси ушбу мамлакатда вужудга келган юқори сифатли ҳаётнинг асоси бўлганлигини кўрсатади.

2022 йил кўрсаткичларига кўра Финляндия энг инновацион иқтисодийётлар рейтингида (GII) 132 та иқтисодийёт орасида 9-ўринни, инсон тараққиёти индекси (HDI) бўйича 0,940 балл билан 11-ўринни эгаллаган [3].

Финляндияда ҳар бир талабага ўртача харажат йилига 18 129 АҚШ долларини ташкил этади, бу бошланғич таълим даражасидан тахминан 7 600 АҚШ долларига ва ўрта таълим даражасидан 6 200 АҚШ долларига ко'пдир [3]. Ваҳоланки Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотига аъзо мамлакатларда талабаларга қилинадиган харажатлар кўрсаткичи ўртача 15 772 долларни ташкил қилади. “Таълим ва касбий тайёрлов” кўрсаткичи бўйича Финляндия дунёда 1-ўринни эгаллайди. Шу билан бир қаторда, ушбу мамлакат аҳолининг бошланғич ва ўрта таълими даражасининг юқорилиги билан ҳам ажралиб туради. Мамлакатнинг ўртача ўқувчиси олий таълимгача таълимни ўртача 12 йил давомида ўзлаштиради. Ушбу вақт давомида унинг ўқиши учун ўртача 104 596 доллар сарфланади. Мактабгача ва бошланғич таълим 6 йил давом этади ва бу вақт оралиғида бир ўқувчига ўртача 45 747 доллар харажат қилинади. 3 йил давом этадиги умумий таълимга ҳар бир ўқувчи учун 35 114 доллар сарфланади. Ўрта таълим 3 йил давом этади ва ҳар бир ўқувчига ўртача 23 735 доллар харажат қилинади. Финляндияда олий таълим ўртача 4,78 йил мобайнида ўргатилади ва унинг моддий қиймати 79 224 долларни ташкил этади. Давлат томонидан молиялаштиришнинг умумий миқдоридан 84,3 фоизи олий таълимни давлат томонидан тўғридан-тўғри молиялаштиришга, 15,3 фоизи талабалар ва уларнинг оилаларига ажратиладиган субсидияларга ҳамда 0,4 фоизи хусусий секторга ажратиладиган субсидияларга тўғри келади. Мактабгача, ўрта ва касб-хунар таълими тизимини молиялаштириш таркиби қуйидагича: Тўғридан-тўғри давлат томонидан молиялаштириш 96,9 фоизни, талабалар ва уларнинг оилаларига субсидиялар – 2,9 фоизни, хусусий секторга бериладиган бошқа субсидиялар – 0,2 фоизни ташкил этади [4].

Шу тариқа Финляндия таълим тизими яхши ривожланган ва халқаро стандартларга жавоб берадиган молиявий ресурслардан фойдаланади, бу эса ўз навбатида мамлакатнинг ялпи ички маҳсулотининг ўсиши ва таълим хизматларининг юқори сифатини таъминлаш билан асосланади. Финляндия Европадаги энг юқори таълим даражаларидан бирига эга бўлиб, бу унга Европа инновацион тизимида етакчи бўлиш имконини беради ва табиийки, бу билан Европа ҳамжамияти илм-фан ва технология соҳасида кучли позицияларни эгаллашини таъминлайди.

Сингапурнинг олий мактаб интеллектуал капиталини ривожлантириш борасидаги тажрибаси ҳам диққатга сазовор. Сингапур олий ўқув юртларидаги олимлар тадқиқотларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш борасида катта ўзгаришга қўл урди. Бундай стратегиянинг мақсади олимларнинг жисмоний ва эмоционал бардамлигини таъминлаш, уларнинг илмий салоҳиятини қўллаб-қувватлаш, ривожлантириш ва юзага чиқариш, илмий ютуқларни молиявий рағбатлантириш кабилардан иборат. Таълим кенгаши томонидан илмий тадқиқотларни тайёрлаш учун кенг қамровли дастурлар амалга оширилади. Олимнинг кучли ва заиф томонлари аниқланади, аспирантура тугаганидан кейин олим 2 йилни илмий тадқиқот институтида ўтказди, сўнгра саноат, корпоратив лабораториялар, давлат бошқаруви, олий ўқув юртлари ёки илмий тадқиқот институтларидан бирида иш йўналишини танлайди.

Сингапурда «A*STAR» фан, технологиялар ва тадқиқотлар агентлиги мавжуд бўлиб, у фан ва технологиялар давлат секторини назорат қилади, 12 та илмий тадқиқот институтини бошқаради, университетлар ва бошқа тузилмаларга грантлар ажратиб, мамлакатнинг ёш олимларини жаҳоннинг энг яхши олий ўқув юртларига юборади.

Иқтидорли олимлар учун турли мукофотлар ва стипендиялар тўланади. Докторлик ишидан кейинги тадқиқотлар «A*STAR» халқаро ташкилоти томонидан тўланадиган стипендиялар ҳисобидан молияланади. Халқаро алоқаларни кенгайтириш ва янги кўникмаларга эга бўлиш мақсадида аспирантлар икки йил мобайнида етакчи чет эл лабораторияларида тадқиқотлар ўтказадилар. Фан учун давлат харажатлари бир йилда 600 млн. АҚШ доллари + 35 % хусусий маблағларни ташкил қилади. Бундан ташқари Сингапур ҳукумати ҳар доим субсидиялар, солиқ солинадиган ва солиқ солинмайдиган қарзлар бериб туради ҳамда университетлар қошидаги бизнес-кластерларни ривожлантириш мақсадида илмий тадқиқотлар ва корхоналарга хорижий инвестицияларни жалб қилиш учун турли молиявий ёрдам кўрсатади. Сингапур ҳукумати ва таълим вазирлиги қўшма технологик компаниялар ташкил этиш мақсадида университетларни ўз илмий тадқиқотлари ва натижаларини тижорат маҳсулотига айлантиришга даъват этади. Американинг айрим университетларида олимларнинг илмий тадқиқот ишлари грантлар кўринишида ташқи манбалардан, шу жумладан хусусий бизнес ва ҳукумат ташкилотлари томонидан молияланади. Хусусий инвестициялар ҳақида тўхталадиган бўлсак, илмий тадқиқотлар натижаларидан фоизлар олувчи ва грантлар кўринишида молияланадиган нотижорат ташкилотлари акцияларнинг катта улушига эга бўлгани ҳолда олимларни грантлар бериш орқали қўллаб-қувватлайди.

Таълим сифатининг муваффақияти билан ажралиб турадиган яна мамлакат – Япония таълим тизимидир. Япон менталитетида инсон капиталини ривожлантирилиши бошқа мамлакатлардан фарқ қилади. Бунга унинг географик жойлашуви, табиий ресурсларнинг етишмаслиги ва албатта, узоқ тарихий ўтмиш сабаб бўлган. Японларда бурч ҳисси жуда ривожланган, улар жуда сабрли, интизомли ва ўз вақтида бажарадилар. Аммо буларнинг барчаси японларнинг меҳнаткашлигидан келиб чиқади. Япониянинг инсон капитали ривожланишининг пойдевори уларнинг таълим тизимидир. Бошланғич ва ўрта мактаблар мажбурий, бироқ ўқувчиларнинг 95% дан ортиғи ўрта махсус мактабда ва 48% университетда ўқишни давом эттиради. Таълим фақат бошланғич ва ўрта мактабларда бепул бўлиб, ундан кейин хусусий таълим муассасаларида ўқишни давом эттириш мумкин. Умуман олганда, Япониянинг барча даражадаги таълимларини якунлаш учун 18 йил керак бўлади, аммо ўқув жараёнида талабанинг интеллектуал қобилиятига қараб унинг профессионалик (яроқлилиқ) даражаси аниқланади. Имтиҳонлар натижаларига қараб ўқувчига ўқишни давом эттириши мумкин бўлган таълим муассасалари рўйхати берилади. Япониянинг инсон капиталининг аҳамиятини уни мамлакатнинг табиий-ресурс салоҳиятини таҳлил қилмасдан кўриб чиқиш билан изоҳлаш мумкин эмас, аммо хулоса қилишимиз мумкинки, Япония иқтисодиётида инсон капитали катта рол ўйнайди.

Хулоса қилиб айтганда, инсон капиталини шакллантириш ва ривожлантиришда таълимга эътибор қаратиш орқали юқори иқтисодий тараққиётга эришаётган мамлакатлар тажрибасини ўрганиш ва уларнинг энг илғорларини мамлакатимиз таълим тизимига мослаштирган ҳолда фойдаланиш мамлакатимиз миллий иқтисодиётни ривожлантиришнинг муҳим омилларидан ҳисобланади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Орипова З.Д. Хитойда инсон капиталига инвестицияларни йўналтириш// *Замонавий таълим / Современное образование* 2014, №6,3-8 б.
2. Илкка Тайпале Финляндиянинг 100 та ижтимоий инновацияси./ *Финляндия қандай қилиб Финляндия бўлди: сиёсий, ижтимоий ва маиший инновациялар.* – Т.: “Sharq”, 2019. – 336 бет.
3. *The output of educational institutions and the impact of learning.* <https://www.oecd-ilibrary.org/>
4. Эркаева, Г. П., & Рузикулов, С. З. (2022). Инсон капиталини шаклланиши, ривожланиши даражалари ва инсон капиталини инвестициялаш. *Gospodarka i Innowacje*, 24, 225-229.